

Alfa és omega

Páratlan értékű, katolikus szellemű, magyar művelődéstörténeti lexikon alapsozozatának utolsó, 15. kötete látott napvilágot a közelmúltban. Alfa és omega, a görög ábécé első és utolsó betűje, a kezdet és a vég szimbóluma – ezzel kezdődik a szócikkek sora. Közel nyolc évtizede jelent meg katolikus lexikon Magyarországon (*Katolikus lexikon*. 1–4. kötet, Bp., 1931–1933. Szerk. Bangha Béla). Az 1980-as évek elején nagyszabású vállalkozásba kezdett a Szent István Társulat, amikor elhatározta egy új, magyar katolikus lexikon elkészítését és kiadását, hiszen a központi ideológiai irányítás nem kedvezett a nemzeti és főként az egyházi irodalom kiadásának. Ilyen közegben nem volt könnyű föladat szerzőket, cikkírókat találni, hiszen még élt a félelem az egyházi kiadóval való együttműködés politikai következményeitől. Továbbá elgondolkodtató jel volt a kiadó számára a teljes állami támogatást élvező, 1953 óta az Akadémiai Kiadó gondozásában készülődő *Magyar nagylexikon* kudarcsorozata, amely jól kifejezte, hogy 1945 után a magyar lexikonkiadás szerves fejlődése megrekedt.

Mindig is megvolt az igény, a rendszerváltozás után különösen nagy szükség is volt magyar nyelven olyan adattárra, amely nem értékel és nem sugall rangsort sajátos szempontok szerint, hanem tényeket közöl intézményekről, vallásokról, világegyházról, eszmékről, rendre rámutatva a magyar összefüggésekre is. A *Diós István* főszerkesztő és *Viczián János* szerkesztő által vezetett szerzőgárda azért is volt nehéz helyzetben, amikor hozzáfogott az egyetemes egyház kétezer és a magyar egyház ezeréves történelme folyamán fölgyülemllett tudásanyag rendezéséhez, lexikoncikkékké formálásához, mert a szervezett, intézményesített egyháztörténeti kutatás, a forrásirodalom megteremtése hazánkban még csak születőben volt. Amikor 1983 májusában elhatározták, hogy a tervezett német nyelvű *Lexikon für Theologie und Kirche* kivonatoss, magyarított fordítása helyett a honi katolicizmus ezeréves múltját önálló szaklexikonban ismertetik, döntően a magyar egyház viszontagságos életének bemutatása volt a cél. Nagy figyelmet kellett fordítani arra a tényre, hogy 1948, az iskolák államosítása, a „fordulat éve” után iskolázott nemzedékek – a vallásoktatás korlátozásából eredően – ismeretei szerények vagy hiányosak. Tartalmi és szerkesztésbeli újításokkal, nemzeti szempontú gyűjtőkörrel, a világban szétszórta magyarság vallásos életének adatait, a hozzáférhető források föltárásával, a teljességre törekedve próbálták meg az egyes cikkszoportokban közölni. A címszavak legalább fele magyar nyelvű lexikonban első közlés, mint pl.: a kétezer éves egyház világszervezete (a nagyvilág összes katolikus érseksége és püspöksége, szerzetesrendje); az ezeréves magyar egyház szervezete (érsekségek, püspökségek, szerzetesrendek, apátságok, prépostságok); ezer éve az összes (hazai és) magyar – címzetes, választott, fölszentelt – érsek és püspök életrajza; katolikus néprajz, a hazai népi vallásosság; kálváriák helységenként; az egyházművészetünk (megmaradt és elrabolt) emlékei tételesen (templomok, szobrok, festmények stb. adatokkal); katolikus és görög katolikus napilapok, hetilapok, folyó-

iratok, könyvsorozatok; hitbuzgalmi vagy katolikus szellemiségű egyesületek; intézmények (iskolák, kórházak, könyvtárak, nyomdák); a többször átszervezett hazai közigazgatási egységeink: vármegyék (elszakított területei, 1919 és 1945 utáni utóéletükkel fölszámolásig), székek, vidékek, kerületek a megszervezéstől a megszüntetésig; a kivándorolt, illetve menekült katolikus magyarság (egyházközösségenkénti) közösségi élete; a moldvai magyarság települései; a szovjet világ magyarirításai; a népi demokráciák magyar egyházellenes terrorperei, törvénytelenégei, a szerzetesrendek föloszlatásának következményei.

Megfigyelhető a szerkesztői törekvés: érthető magyar nyelven közölni a latin szaknyelv szavait. Legjelesebb összefoglaló cikkeinek egyike az újdonság: a *Magyarország járványtörténete*, amely olvasmánynak is izgalmas (adatait, hatásait sajnos, a történetírásban alig említik). A szócikkeket pontosabb és bőségebb adatokkal közölhetnék volna, ha a kezdeti s nem a befejező szakaszban jelennek meg a Szögi László szerkesztette *Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban*, vagy Zombori István szerkesztette *Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség* sorozatok kötetei.

A Szent István Társulat által 1993-ban indított *Magyar katolikus lexikon* tizenöt kötetű 300 szerző munkája, 44 ezer cikket, kb. 60 ezer címszót tartalmaz. Rövidesen követi a pótkötet és az indexkötet. Az eddig megjelent kötetek tartalmához hasonlóan a jelen kötet is a kétezer éves keresztény és az ezer éves magyar kultúrkincs összefoglalása. Az adatgazdag, példaértékű alapossgal megírt, katolikus szellemű ismerettár a magyar lexikonirodalom kiemelkedő szellemi teljesítménye. Hiátust pótol, hiszen – tudomásom szerint – 1945 után Közép-Európában nem jelent meg ennél terjedelmesebb vallásos lexikon. A korszerű magyar lexikonszerkesztési elveket *Szinnyei József* teremtette meg (*Magyar írók élete és munkái*. 1–14. köt. Bp., 1890–1914.), őt *Gulyás Pál* követte (*Magyar írók élete és munkái*. Új sorozat. 1–6. köt. A–D. Bp., 1939–1944.), *Viczián János* fejlesztette tovább és rendezte sajtó alá a *Gulyás-hagyatékot* (eddig megjelent: *Magyar írók élete és munkái*. 7–19. kötet, Bp., 1990–2002.). Mindez azért érdemel említést, mert *Diós István* főszerkesztő munkatársa, *Viczián János* szerkesztő – aki véleményem szerint a magyar lexikonirodalom élő klasszikusa – tapasztalata, ismeretanyaga és tudása a magyar lexikonok szakmai színvonala fölé emeli a *Magyar katolikus lexikont*. Lexikonszerkesztési elvét még a Budán működött *Harcza utcai Lexikon Műhely* (1990–1994) szellemi vezetőjeként megfogalmazta, és itt a katolikus lexikon előszavában is olvashatjuk: „*a létező tudásanyag friss, elfogulatlan, rövid és tömör összegzését várja a használó, (...) a legfontosabb, pontos adatokat (...) értékelő közhelyek, tölteléksszavak, egyéni vélemények általánosítása nélkül.*” Egyedülálló és lenyűgöző a lexikon elején 63 oldalon keresztül felsorolt *Irodalmi források* sokrétűsége és gazdagsága. Az összehasonlító lexikonelemzés módszerével olvastuk az 1990 után magyar nyelven megjelent nagylexikonok (*Britannica Hungarica*. 1–19. köt. Bp., 1994–2007., *Magyar nagylexikon*. 1–19. köt. Bp., 1993–2004., és a *Révai új lexikona*. 1–18. köt. Szekszárd, 1996–2006.) azonos címszavairól írt szócikkeket a katolikus lexikon azonos szócikkeivel. A találmra kiválasztott *Somogy megye, vármegye* szócikke a *Britannicában* 1,5 hasáb a szakirodalom és a szerző feltüntetése nélkül, a *Magyar nagylexikonban* 3 hasáb, 2 tétel szakirodalom és a szerző kilétét nem tudjuk meg, a *Révai új lexikonában* 8,5 hasáb, 12 tétel szakirodalommal, szerző nélkül; a katolikus lexikonban 11 hasáb, 44 tétel szakirodalom és

a cikk szerzőjének betűjele is megtalálható a szócikk végén. A főhasználó számára mindez a négy nagylexikonunk használhatóságára, pontosságára, igényességére vet fényt. A *Magyar katolikus lexikon* szerzői és szerkesztői elérték kitűzött céljukat: elfogultságoktól mentes, adatgazdag, hagyományainkat ápoló, magyar és egyetemes lexikont alkottak. Ha a *Magyar katolikus lexikon* szerkesztői a Pallas- és Révai nagy lexikona után nem is írhatná le az *Egyetemes magyar enciklopédia* szavait, hogy „...a nemzeti művelődés és közhasznú ismeretek oly roppant mennyiségű anyaga gyűjtetett össze, aminővel hazánkban semmiféle hasonló vállalat nem mérkőzhetik”, azt biztosan állíthatjuk, hogy a lexikonsorozat minden kötetével nagymértékben hozzájárult a nemzeti és katolikus tudásanyag újjárendezéséhez. Köszönettel tartozunk a kiadónak, a szerzőknek és szerkesztőknek áldozatos munkájukért, amivel gyarapították az értékes magyar ismerettárak, kézikönyvek sorát.

(Magyar katolikus lexikon. Főszerk. Diós István. Szerk. Viczián János. Budapest, Szent István Társulat, 1993–2010, 15 db.)

Bodrits István

Tatabánya lakótelepei és utcanevei

A modern értelemben felfogott, tudományos igényű helynévkutatás mintegy százötven esztendő múltá tekintethet vissza Magyarországon. Pesty Frigyesé az érdem, aki az 1860-as években kezdte meg az akkori magyarországi helységek névanyagának szisztematikus összegyűjtését és lefektette a helynévkutatás tudományos módszerének elveit, hiszen a történeti és nyelvészeti alapokat nélkülöző naiv, népi eredetű és értelmezés szinte egyidős magukkal a földrajzi nevekkal – gondoljunk csak a középkori krónika- és gestaírókra, például Anonymusra. Pesty monumentális, 68 kéziratot kötetes anyaggyűjtése részben még ma is kiadatlan. A huszadik században azután Mályusz Elemér és a nevéhez kapcsolódó történettudományi irányzat, a népiségtörténet sürgette a különböző típusú helynevek gyűjtését és rendszerezését, mint ami szükséges és nélkülözhetetlen előfeltétele a valóban tudományos igényű és színvonalú helytörténetnek. Mályusz 1931-ben publikált programadó tanulmányában (*A népiség története*. In: *A magyar történetírás új útjai*. Szerk. Hóman Bálint. Bp. : Magyar Szemle Társaság, 1931. 237–268. p.) elsősorban a levéltárakat vélte alkalmasnak ezen országos program összehangolására. A könyvtáraknak nem szánt szerepet ebben a nagy munkában; ennek alapvető oka feltehetően az volt, hogy a két világháború közötti évtizedekben az akkori könyvtárügy és könyvtári rendszer még nem volt felkészülve ezekre a feladatokra. Nyilvánvalóan egyébként sem lehet ex cathedra kijelenteni, hogy ez vagy az a közgyűjtemény legyen gazdája az anyaggyűjtésnek és közreadásnak.

Hogy a két intézmény, a könyvtár és a levéltár együttműködése milyen gyümölcsöző lehet, bizonyítja a közelmúltban megjelent *Tatabánya lakótelepei és utcanevei* című kötet. Szerzője *Tapalcainé Sáray Szabó Éva* könyvtáros, számos Komárom-Esztergom megyei vonatkozású helytörténeti könyv, tanulmány, bibliográfia